

“ÖTKEN KÜNLER”, “KECE VE KÜNDÜZ”, “KUTLUG KAN” ROMANLARINDA TEMA

Dr. Fatma AÇIK*

Özet

Özbek yazarları XX. yy.da bir yandan sosyalist sistemin dünya ölçüsünde tanınmasını sağlayıcı, üstünlüklerini tebliğ edici, Sovyet halkları arasında dostluk, kardeşlik hislerini geliştirici eserler yazma zorunluluğu içindeyken; diğer yandan yeni nesillere millî değerleri, yenilikçi (cedidane) görüşleri aktarmayı görev bilmişlerdir.

Bu aktarımı eserlerinde ustalıkla gerçekleştiren Çolpan, Kadiri ve Aybek'e ait üç roman makalemize konu edilmiştir. Sanat yönü kuvvetli “Ötken Künler”, “Kece ve Kündüz” ile “Kutlug Kan” romanlarında toplum ve şahıs, insanîyet, ilerleme ve bunlara karşı güçler hakkında bazı millî meziyetler yüceltilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbek romanı, millî değerler, tema, ceditçilik

Summary

XX century, Uzbek authors in one aspect they pay attention to transmit the view of national values, modern opinion about values to young generation, despite they had to write novels in order to make socialist system known in worldwide, to show superiority of the system and devolepe brotherhood and friendships among Soviet public.

Three novels of Çolpan, Kadiri and Aybek who wrote this sort of work are subject of this article. From the standpoint of arts “Ötken Günler”, “Kece ve Kündüz” and “Kutlug Kan” are very powerfull and national values are exaltated towards the pover against to public and individuals, humanity and progress

Keywords: Uzbek novel, National values, subject, cedidism

Ülkemizde Çağdaş Özbek Edebiyatı çok az tanınmaktadır. Çeşitli zamanlarda birtakım vesilelerle Türkiye'ye gelen araştırmacılar imkan dahilinde Özbek Edebiyatı'nın tanıtımına yönelik çalışmalar yapmışlar, bizdeki bazı araştırmacılar da -Timur Kocaoğlu, Hüseyin Özbay, Yusuf Avcı, Aynur Öz, Fikret Türkmen, Ertuğrul Yaman vb.- belirli dönem ya da şahsiyetler üzerine incelemeler yapmışlarsa da, araştırılması gereken daha pek çok konu mevcuttur.

XIX. yy. sonu XX. yy. başları yeni Özbek edebiyatının oluşumunda mürekkep bir devirdir. Özbek aydınlarının bazıları Çarlık rejimiyle işbirliği yaparken, bazıları da Bolşeviklerle birlikte hareket ederek halkın menfaatlerini koruyabileceklerini düşünmüşlerdir. Özbekistan'da millî matbuat, millî edebiyat, millî eğitim ve millî hakimiyet faaliyetlerinin ömrü çok kısa olmuştur. Komünistlerin başarısı ile millî kuruluş ve fikirlerin yerine sosyalizm ideolojisini yerleştirecek ve yaygınlaştıracak kurum ve ideolojiler ikame edilmiştir. Üç dönem içinde ele alınan Özbek-Sovyet Edebiyatı; II. Dünya Savaşına kadar olan dönem; 1941-1945 yılları arası ve Savaştan sonraki bağımsızlığa kadar olan dönem “şablon mevzular” üzerine kurulmaya çalışılmıştır. Özbek-Sovyet Edebiyatı'nın

* Gazi Üniversitesi TÖMER Okutmanı.

her türünde parti ideolojisinin ön planda tutulması zarureti bir anlamda sanatçıların yaratıcılığını etkilemiştir.

Bu etkinin nispeten daha az olduğu bir dönemde kaleme alınmış olan ve vermek istediği mesaj bakımından birbirleriyle benzerlikler gösteren üç önemli Özbek romanı, Türk okuyucunun muhayyilesinde bir fikir oluşturmak amacıyla ele alınmıştır. Bu romanların değerlendirmesine geçmeden önce Özbek romancılığı hakkında genel bir bilgi verilmesi uygun görülmüştür. Bu bilgiler; Özbek-Sovyet Edebiyatı Ansiklopedisi, Özbek Edebiyatı ders kitapları ve roman özetlerinden alınmıştır. Kronolojik olarak yazar isimleri ve bu yazarların romanlarının isimleri yer almaktadır. Romanlar hakkında ileri sürülmüş görüşlerin ve tenkitlerin ışığında birer cümlelik yargılara da yer verilmiştir.

Özbek edebiyatında roman türünün doğuşu, XX. yy. başlarına rastlamaktadır. Usul-i Cedit ve beraberindeki modernleşme hareketinin bir parçası olarak başlayan Özbek romancılığının doğuşunu hazırlayan kaynakları Sabır Mirveliyev dört ana başlık etrafında değerlendirmektedir:¹ 1. Tarihi süreç-olayların gelişimi, 2. Halk edebiyatı geleneği ve eserleri, 3. Klasik edebiyat geleneği ve eserleri, 4. Kardeş topluluklar, Rus ve Dünya edebiyatına ait eserler.

Özbek romanında ana konuların odaklanmaları şöyledir: a) Yakın tarih; “Tinimsiz Şehir”, “Songi Kaniz”, “Vefa”... b) Zengin-fakir çatışması “Barsa kelmes”, “Alaböci”, “Dinazovr”... c) Uzak tarih; “Köhne Dünya”, “Yulduzlu Tünler”, “Serbedarlar”... d) Kardeş halklar birlikteliğinin vurgulanması; “Mengülik”, “Vefadar”... e) Savaş ve onun zararları; “Genaral Ravşanov”, “Çin Muhabbet”, “Ufk” vb. gibi.

Özbekistan’daki siyasî çekişmeler ve belirli dönemlerde gerçekleştirilen “temizlik hareketleri” sonrasında aydın boşluğunun yarattığı sosyal ve siyasî çalkantıları konu edinen romanlarda; tarihî olaylara yorum getirmek, hadiseleri kendi açılarından ve resmî ideolojinin eğilimlerine paralel olarak ele alıp, yakın geçmişe objektif bir yaklaşım getirilmeye çalışılmıştır.

XX. yüzyılın onuncu-yirminci yıllarında Behbudi, Avlani, Münevver Kari, Kadiri, Fitrat, Çolpan, Elbek ve Gazi Yunus; otuz sonrası-altmışlı yıllara kadar Aybek, Şeyhzade, Abdulla Kahhar, ardından Adil Yakubov, Primkul Kadirov gibi şair ve yazarlar ideolojik bir perspektiften kaynaklansa da, tarihî konularda yazarak millî hisleri uyandırmaya ve millî değerleri yüceltmeye çalışmışlardır. Toplumcu bir yaklaşımla millî konular, yerli yaşama yönelme ilkeleri ve sözlü gelenekten gelen halk edebiyatını yeniden değerlendirme fikirleri bu yazarların başarılı olmalarında ve çok sevilmelerinde başlıca amil olmuştur.

Sosyalist hareketin galibiyeti sonrasında, Özbekler de Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti terkiğine dahil olarak siyasî bakımdan yeni bir döneme geçmişlerse de edebî alanda, Cedit Edebiyatı temsilcileri faaliyetlerini uzunca bir müddet daha devam ettirmiştir. Özbek-Sovyet Edebiyatı; Ceditçi Kadiri, Çolpan ve Fitrat gibi sanatçıların eserleri, fikirleri ve tesiri altında gelişmiştir.

¹ Mirvaliev, Sabir. **Özbek Edibleri**, Yazuvçi, Taşkent, 1969, s. 17.

Özbek edebiyatında önemli bir yere sahip romancılar ve eserlerine tarihi süreç içerisinde bir göz atacak olursak karşımıza zengin bir tablo çıkmaktadır.

Sadreddin Ayni (1878-1954); “Kullar” romanında cema hocalıklarının kuruluşu tasvir edilmektedir. “Tarihi, halk ve vatanın sadık evlatları yazar” mesajını veren yazarın; “Esdellikler” (4 ciltlik roman, 1949-1954 yılları arasında yazılmıştır), “Sudharnın Ölümü” (1937), “Dahunda”; Bulgar, Hint, Fransız, Alman, Çin, Çek dillerine tercüme edilmiştir.

Abdulla Kadiri (1894-1938); “Ötken Künler” (1925), “Mihrabdan Çayan” (1928) romanlarını yazmıştır.

Abdulhamid Süleymanoğlu Çolpan (1897-1938); “Kece ve Kündüz” (1936) romanları ile Özbek edebiyatının en önemli yazarlarından biridir.

Musa Taşmuhammedoğlu Aybek (1905-1968); “Kutluğ Kan” (1940), “Nevai” (1944), “Altın Vadiden Şebedeler” (1949), “Kuyaş Karaymas” (1958), “Ulu Yol” (1967) romanlarını yazmıştır.

Sabir Abdulla (1905-1972), “Mevlana Mukimi” adlı romanında Ceditçilik akımının önde gelenlerinden biri olan ve Özbek edebiyatında çağdaş manada hiciv (satira) türünün temelini atan Mehmet Emin Mukimi’nin hayatını anlatmıştır.

Nazır Safarov (1905-1985); “Nevruz” (1973) adlı romanıyla yetmişli yıllara damgasını vurmuştur.

Abdulla Kahhar (1907-1968); “Serap” (1935), “Koşçınar Çıragları” (1951) adlı romanlarında, cemalaştırma konusunu işlemeye çalışmıştır.

Kamil Yaşin (1909-1997); “Hamza” adlı romanında Özbek tiyatrosunun oluşumunda önemli bir rol üstlenmiş Hamza Hakimzade Niyazi’nin hayatını anlatmıştır.

Parda Tursun (1909-1957); “Okutuvçi” (1950) adlı romanında Özbek aydınının hayatı ve mücadelelerini gözler önüne sermiştir. “Hak Yol” hikayesinden yola çıkarak bu romanı kaleme almıştır.

İbrahim Rahim (1916); “Çın Muhabbet” (1958), “Fedailer” (1972), “General Ravşanov” (1985) gibi romanlarında II. Dünya Savaşı’na katılan askerlerin kahramanlıklarını dile getirmiştir. “Tinimsiz Seher” (1968) romanında 1966 Taşkent depremi ve sonuçları; “Akibet” (1983) romanında ise Taşkent’in yeniden inşa edilişi konu edilmiştir.

Şeref Reşidov (1917-1983); “Galipler” (1972), “Borandan Güçlü” (1958), “Kudretli Tolkun” (1964) adlı romanları Rusça’ya tercüme edilmiştir.

Rahmat Feyzi (1918-1988); “Hazreti İnsan” (1969) adlı romanında, iki sıradan insan (Mahkem Ata ve Mehrinisa Apa) misalinde, onların zorlu hayat şartlarına nasıl kahramanca göğüs gerdiklerini anlatmıştır.

Gulam Alimov-Şuhret (1918-1995); “Cennet Kırdırganlar” (1968) romanı sebebiyle milliyetçilikle suçlanmıştır.

Hamid Gulam (1919); “Maş’al” (1959) adlı romanında Ekim İhtilalinin ilk yıllarında Özbek halkının hayatındaki değişimler, yeni düzenin beraberinde getirdiği yeni kurum ve kuruluşları hikayelemiştir. “Senge İntilemen” (1963), “Binefşe Etiri” (1963) romanlarında yazar, Mirzaçölde’ki cema hocalıklarının kuruluşunu tasvir etmiştir. “Meşreb” adlı romanı tarihî karakter taşımaktadır.

Yazar, “Taşkentliler” (1974) romanında, Özbek kadınının sosyalist düzene uyumundan övgüyle söz etmektedir.

Said Ahmet (1920); “Ufk” (1964) romanında, II. Dünya Savaşı yıllarında Özbek çiftçisinin hayat mücadelesi ve kahramanlığını dile getirmiştir. Yazarın “Cimciticlik” (1988) romanı ise, durgunluk döneminin toplumsal hastalıkları üzerine kurulmuştur.

Mirmuhsin Mirsaidov (1921); “Me’mar” (1974), “Temur Melik” (1974) ve “Turan Melikesi” (1977) adlı romanlarında tarihî şahsiyetleri ve konuları işlemiştir. Yazarın yaşadığı dönemin meselelerini anlattığı romanlarının adları “Ümid” (1969), “Degrez oğlu” (1972), “İldizlar ve Yapraklar” (1995) ve “İlan Öçi”dir (1995).

Şukrulla Yusupov (1921); “Kefensiz Kömülgenler” (1989) adlı romanında insana has ve onu güzelleştiren değerlerin yok oluşunu işlemiştir.

Veli Gafurov (1922-1995); “Vefadar” (1960-1973) adlı romanını iki kitap halinde yayınlamış, Rusça’ya da tercüme etmiştir.

Maksud Kariev (1926); “İbni Sina” (1995) adlı tarihî romanında, ünlü tıpçı, filozof, müslüman alim İbni Sina’yı okuyucularına tüm yönleriyle tanıtmaya çalışmıştır.

Adil Yakubov (1926); “Er Başıga İş Tüşse” (1969) romanında II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan olayları tasvir etmiştir. “Köhne Dünya” romanında ise, Türk dünyasının iki büyük siması Birûnî ve İbni Sina’nın hayatını ele almaktadır. Yazar, “Uluğbek Hazinesi”nde (1974) ünlü Türk astrolog Uluğbek ile oğlu Abdullatif arasındaki anlaşmazlıklardan yola çıkarak; iyi ile kötü arasındaki mücadeleyi tasvir etmektedir. “Diyanet” adlı romanıyla adaletin daima galip geleceğini göstermeye çalışan yazar, “Ak Kuşlar Appak Kuşlar” da (1988), durgunluk dönemindeki sosyal ve ahlakî çöküntüyü; “Adalet Menzili”nde ise millî egemenlik mücadelesini işlemiştir.

Pirimkul Kadırov (1928); “Almas Kemer”(1977), “Üç İldiz” (1979), “Yulduzli Tünler” (Babür), “Ana Laçın Nidasi” (1997) ve “Evladlar Devanı” romanları ile Aybek’ten sonra Özbek edebiyatının ikinci tarihî roman üstâdır.

Janrid Abdullahonov (1929); yol yapımında çalışanların hayatını anlattığı “Yol” (1964), Aral denizi ve ekolojik meseleleri ele aldığı “Barsa Kelmes” (İki kitap, 1978-1980), emekçilerin haklarını sömüren ve toplumun çöküşüne sebep olan paragöz, soyguncu ve göz boyamacıları teşhire yönelik “Hanedan” (1961) ve “Suikasd” (1961) adlı romanları kaleme almıştır.

Alim Koçkarbekov (1932); “Songi Kaniz” (1980) adlı romanı, Buhara Emiri Alimhan’ın sarayında görev yapan son danışmanın ahlakî yapısı hakkındadır.

Alimcan Haldar (1932); “Arasat” ve “Mirkamilbay” romanlarının sahibidir.

Ölmes Umarbekov (1934-1994); “Adam Boluş Kıyın” (1971) romanı ile Cumhuriyet Gençler Ödülünü (Respublika Yaşlar Mükafatı) kazanmış, “Fatima ve Zuhre” romanı da ölümünden sonra yayınlanmıştır.

Uçkun Nazarov (1934); “Çayan Yili” romanın sahibidir.

Yoldaş Süleyman (1935); “Subh-i dem” (1973) ve “Vefa” (1979) adlı romanlarında Ekim İhtilali sonrasındaki Özbek halkının hayat mücadelesi anlatılmaktadır.

Erkin Semender (1935); Aral Denizi ve ekolojik denge üzerine yazdığı “Deryasını Yokatgan Kırgak” (1989) adlı romanında; gerçek sevgi, sevgi ve suç arasındaki ilişki ve manevî kayıplar üzerinde durmuştur. “Tengri Kudugi” (1996) Ebu’l Gazi Bahadır Han ve onun döneminden yola çıkılarak, insan ve kaderi, istekleri, sevgi ve nefreti algılanmaya çalışılmıştır. Yazar, bu romanın devamı olarak “Ebu’l Gazi Bahadır Han’ın Armanı” adlı ikinci bir kitap daha yayınlamıştır.

Yusuf Şamansur (1936-1978); “Kara Mervarid” adlı romanında, petrol işinde çalışan işçilerin fedakârlıklarını ve çalışma koşullarını tasvir etmiştir.

Öktem Usmanov (1938-1990); “Girdab” (1979) romanında, hak-haksızlık, sadakat-ihanet kavramları arasındaki mücadeleyi işlemiştir.

Sadulla Siyaev (1939); “Yesevi’nin Songi Seferi” (1993) adlı romanının ikinci kitabı “Hakikat Yolu” (1997) adıyla yayınlanmıştır. Yazar, bu romanda Ahmet Yesevi’nin fikirleri ve hayatını anlatmaktadır.

Şukur Halmirzaev (1940); Şura hükümeti döneminde hakim güçlere boyun eğmek istemeyen birinin maceralarını anlatan “Alaböci” romanının yanı sıra; “Dinazovr”da, “güçlüler yener, güçsüzler yenilir” fikrinin yanlış olduğu mesajını vermeye çalışmıştır. Yazarın “Songi Beket” “Yolavçı” ve “Kıl Köprik” adlı romanları da mevcuttur.

Aman Muhtar (1941); “Tepelikdegi Adam” (1991), “Ming Bir Kıyafe” (1992), “Közgü Aldıdagi Adam” (1996) ve “Eğilgen Baş” (1989) adlı romanları mevcuttur.

Ötkir Haşimov (1941); toplum hayatındaki çöküntüleri anlattığı “Nur Barki Saye Bar” (1976), son kırk yıl içinde yaşananları anlattığı “İkki Eşik Arası” (1986 yılı Özbekistan Yazarlar Birliği ödülünü kazanmıştır.) romanlarıyla dikkat çekmiştir.

Muradcan Mansurov (1941); “Mengu Cenk” (1985) ve “Günahi Azim” (1995) romanlarını yazmıştır.

Muhammed Ali (1942); “Bakî Dünya” (1990) adlı manzum romanında, Dükçü Eşan isyanını tasvir etmiş ve Cizzah olaylarına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Yazar, “Serbedarlar” (1990) romanında XVI. yy. tarihini konu olarak ele almıştır.

Hacı Ekber İslam Şeyh (1945); “Tutaş Alemler” romanı Özbek edebiyatındaki ilk mistik romandır.

Tahir Malik (1946); “Şeytanat” (I. Kitap 1992, II. Kitap 1995, III. Kitap 1997) romanı ile halihazırda en çok okunan Özbek romancılarından.

Murad Muhammed Dost (1948); “Lalezar” (1988) adlı romanı ile 1990 Hamza ödülünü almıştır.

Togay Murad (1948); “Atamdan Kalgan Dalalar” (1986-1992) adlı romanında Çarlık döneminin sonları, Şuralar dönemi, Sosyalist dönem ve bağımsızlığın ilk yıllarındaki Özbeklerin yaşamını anlatmıştır.

Sovyetler Birliğinde partinin hizmetine verilen edebiyat ve partiye bağlılık ilkesine uymak zorunda olan yazarlardan, kendilerine özgü değerleri göz önünde bulundurarak eserler vermelerini beklemek mümkün değildir. Sosyalist sistemin dünya ölçüsünde tanınmasını sağlamak, üstünlüklerini tebliğ etmek, sözde Sovyet halkları arasında dostluk, kardeşlik hislerini geliştirmek sanatçıların ilk görevleri arasındaydı. Özbek yazarlar bir yandan aslı görevlerini yerine getirirken, diğer yandan tarihî olaylar ve şahsiyetleri konu aldıkları romanlarla, yeni nesilleri bir takım değerlerden haberdar etmeye çalışmışlardır. Sovyetler Birliğinin çökmesi, edebiyata 50-60'lı yıllarda giren neslin daha millî ruhta eserler vermesine imkan sağlamıştır.

Bağımsızlıktan sonra yazılan eserler kadar değerli olan ve günümüzde de önemini koruyan XX. yy. başlarına ait romanların, Özbekistan'da "erkinlik" özgürlük havası içinde yeniden değerlendirmeleri yapılırken, Türkiye'de de bunları okuma, inceleme imkânı doğdu. Özbek edebiyatının 1920-1990 yıllarındaki romanların isimleri ve yazarları, belli başlı eğilimleri, romanlarda işlenen konuları açıklayan ön bilgi sonrasında, Özbek edebiyatında önemli bir yere sahip tarihî ve millî olayları ele alan "Ötken Künler", "Kutlug Kan" ve "Kece ve Kündüz" romanlarının tahliliyle Özbek romancılığı hakkında belirli bir tasavvur oluşturmaya çalışacağız.

Her roman tez, tipler, zaman-mekan, çatışma, gerilim, dil ve üslup gibi bakış açılarından değerlendirilebilir. Bu çalışmada tema bakımından inceleme yapmaya gayret ettik. Bu üç eserin ortak birkaç tema etrafında toplandığı düşüncesindeyiz.

Bu romanlarda aslı tema aşk hikayeleri midir? Zümre farklılığının sebep olduğu çatışmaların hikayesi midir? Eski-yeni çatışmaları mıdır? Rus şovenizmine bir başkaldırı mıdır?

"Çolpan öldürüldükten sonra da hakim ideoloji ondan korkmaya devam etti" diyen edebiyat alimi Azat Şerafiddinov'un yazısı, bir başka gerçeği daha ortaya koymaktadır. "Çolpan"ın adı edebiyat tarihinden silinmiş, kütüphanelerdeki kitapları toplatılmış, dergilerde yayınlanmış şiirleri ve resimleri karalanmıştı. Böyle bir zamanda bile Çolpan ve Kadiri'nin eserleri gizlice okunuyordu. Şahsen, ben de "Ötken Künler", "Mihrabtan Çayan", "Kece ve Kündüz" romanlarını II. Dünya Savaşına denk gelen lise yıllarımda okumuştum. Yalnız ben değil, bütün sınıf okumuştum. Kitabı nereden aldığım aklımda değil, hatırladığım bu kitapların yalnız bir günlüğüne bize verildiği idi. Hepimiz sabaha kadar oturup, bu kitapları bitirirdik.² Özbek gençliğinin vatan sevgisini, hürriyet fikrini kazanmasında önemli bir yere sahip bu romanların mevzusu ve özelliklerinin tahlili oldukça zordur. Bu konu, romanların yazıldığı dönemin sosyal, siyasî ve idarî yapısı ile tarihî süreci derinlemesine incelemeyi gerektirmektedir.

İlk Özbek romanı olan "Ötken Künler"ın yazımı için malzeme toplamaya 1917-1918 yıllarında başlayan Abdulla Kadiri; eserin ilk bölümlerini 1922 yılından itibaren "İnkılab" adlı dergide yayınlamıştır. Türk edebiyatındaki ilk

² Şerafiddinov, Azad. **Manevî Kemalât Yollarida**, Maneviyat, Taşkent, 1991, 185.

romanlar göz önüne alındığında; ilk Özbek romanı olan “Ötken Künler”deki yazarın başarısı dikkate şayandır. 1925-1926 yıllarında üç bölüm halinde basılan romanda tasvir edilen olaylar, Özbek halkının tarihinde mühim bir devri içine almaktadır. Atabek ve Kümüş’ün aşkı etrafında Özbek aile yapısı, toplumda kadının yeri ve gelenek-göreneklerini veren Kadiri; ayrıca Çarlık Rusyası’nın Özbek hanlıklarını birbirine düşürme siyasetinin sonuçlarını ve çökmeye yüz tutmuş bir devletin profilini çizmiştir.

Abdulla Kadiri, XIX. yy. ortalarında Rusya’nın Türkistan halkının başına yağdırdığı belâları, sıkıntıları dile getirmeye çalışmış ve erkinlik için mücadele eden kahraman tipler yaratmıştır. Yazar; Atabek, Yusufbek Hacı ve onlarla aynı fikirde olan tiplerle halkı gerçek düşmana karşı birleşmeye çağırmıştır. Yusufbek Hacı, Kokan beyliğindeki Türkler arasında birine Kıpçak, diğerine Karaçapan diyerek fitne çıkaran beyleri şiddetle tenkit etmekte ve Türkistan’ın geleceği ile ilgili gerçekçi fikirler öne sürmektedir: “Yanıyorsunuz, Kuşbeyi! İki halkı birbirine kötöleyip, aralarını bozanlar var... Bana kalırsa , nifak tohumlarını saçan bu adamlara karşı ne yapılması gerektiğini düşünmeliyiz. Dört alçak, hain yüzünden halkın tamamına hücum etmek, Yazıktır!

...Biraderler! Ruslar kendi içimizdeki karışıklıkları körükleyip; kapımızın önünde mezar kazmaktalar. Mahşere benzer böyle bir günde biz gücümüzü gerçek düşmanımıza harcamak yerine, kendi kendimizi yok etmeye harcarsak, sen falancasın filancasın diyerek birbirimize düşersek hâlimiz ne olur. Bu konuları düşünen var mı?”³

Yaş Türkistan’da, Azimzade imzasıyla çıkan bir makalede bu roman ve yazarıyla ilgili; “...Romanın sonunda Atabek bir rüya görür. Rüyasında bahçelerine bir inek girip, çiçekleri ezmektedir. Atabek eline bir değnek alıp, ineğe doğru yürümekte ama ona yetişemeyip, ter içinde uyanmaktadır. İleriyi görebilen yazarımız Türkistan’a doğru yaklaşan tehlikeyi sezmiş; iç ve dış düşmanları göz önünde tutmuştur”.⁴ Buradan Abdulla Kadiri’nin konu seçiminde ve işleyişinde Rus mehfumunu bilhassa göz önünde bulundurduğu sonucunu çıkarabiliriz.

“Ötken Künler” romanındaki milletin içinde bulunduğu tefrika ortamını tenkit etmiş, millî istiklal için mücadele fikrini bedii bir üslûpla işlemiş, roman kahramanlarıyla Özbeklere ve dolayısıyla Türklere has faziletleri diriltmeye çalışmıştır.

Hapis ve sürgünlerin yaşandığı en ağır zamanlarda yalnız Kadiri değil, Çolpan, Aybek’in çeşitli devirlerde, türlü durumlarda yetişmiş büyük şahsiyetleri konu olarak seçmelerinin sebebi biraz da bu değil midir? Eşitlik söylemi altında daima ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmek, hatta mankurtlaştırılma çabaları bazı Özbek yazarlarını devlet, toplum ve vatan menfaatlerini düşünerek eserler yazmaya yönlendirmiştir. 1917 yılından itibaren Özbek edebiyatında tarihî mevzuları konu alan çeşitli eserler yazılmıştır. Aybek’in tarihî mevzudaki ilk

³ Kadiri, Abdulla. **Ötgen Künler**, Gafur Gulam Namıdagi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent, 1994, ss. 275-276.

⁴ Azimzade. “Ötken Künlerimiz”, **Yaş Türkistan**, Nu.18, Paris, 1931, s. 21.

romanı 30'lu yıllarda kaleme aldığı “Kutluğ Kan”dır (1940). Romanda; Özbek halkının sömürgeci zulmü altında yaşadığı facialar, I. Dünya Savaşı ve Türkistan’a etkileri, zengin-fakir arasındaki çatışmalar, “Merdikarlık Vakaları” adıyla tarihe geçen 1916 isyanları anlatılmakta ve 1912-1916 yılları arasında Türkistan’daki çiftçi, asker, küçük esnaf, tüccar, toprak sahipleri ve devletin üst kademelerinde görev almış kişilerin hayatı tasvir edilmektedir.

“Kutluğ Kan” romanının konusu kadar yazılış tarihi de dikkat çekicidir. Romanın yönelişi genel olarak o dönem ideolojisine uygun olsa da; Özbek halkının yakın tarihte yaşadıkları, örf-adetleri, istekleri ve hürriyet yolunda mücadeleleri tasvir edilerek belirli mesajlar verilmiştir. Roman, çayhanede sohbet eden birkaç kişinin tasviriyle başlamaktadır. Çayhanenin bir köşesinde oturan iki kişi çiftçilerin geleceği hakkında konuşmakta ve yaşam şartlarının zorluğundan şikayet etmektedir. “Çiftçiliğin bereketi kalmadı. Çiftçilerin hiç keyfi yok” dedi, bir tanesi. Yalnız çiftçiler değil, hatta çayhaneci de şikayetçi: “Eğer sığabilsem, semaver ateşine düşüp, kömür yerine yanardım. Bu da hayat mı?”. Öte yanda hiçbir ekonomik sıkıntısı olmayan, “ocaktaki şiddetli ateşe aldırmandan, kalın kara yün paltosuna bürünmüş, duvara dayalı şekilde uyuklayan Kazak’ı göstererek, Türkistan’daki çekişmeleri sınıf ayrımına dayandırmaya çalışmıştır. Aybek, zenginlerle fakirler arasındaki tezatlar, sosyal hayattaki çekişmelerle hakim ideolojinin fikirlerini aksettirme yoluna gitmiştir.

Savaş, toplumun farklı kesimlerinde çeşitli tezahürler göstermektedir. Bu durumu Aybek, Mirza Kerimbay ve Şakir Ata örneğiyle yansıtmaya çalışmıştır. Şehirde büyük bir dükkan, köyde ise bağlar, bahçeler sahibi Mirza Kerimbay savaşın yarattığı otorite boşluğundan yararlanarak pamuk fabrikası satın alıp, zenginliğine zenginlik katmayı planlarken; Şakir Ata evine ekmek götürmekten acizdir. Aybek; bir yandan hakim ideoloji gereği bu tezatlıktan faydalanarak sınıf ayrımı, zengin-fakir çatışmasını işlerken, diğer yandan Abduşükür tipini yaratarak ceditçi fikirlerini dile getirmiştir.

Romanın asıl kahramanı Yolçı’daki düzenle ilgili rahatsızlıklar, fikir itilafları onun Mirza Kerimbay’ın evindeki yaşamıyla başlamıştır. İkinci çatışma, annesinin hediyesini, Mirza’nın karısına vermesiyle gerçekleşmiştir. Tüm bunlara rağmen kalbi ümit ve arzularla dolu olan Yolçı, hayatın zorluklarına dayanmaya yemin etmiştir. Ta ki arabası bozulan bir şoförle tanışana kadar. Onun Şakir Ata ve Karatay gibi emekçilerle tanışması, sohbetleri yeminini bozmasına sebep olmuştur.

Roman baştan sona kadar birçok fikir ayrılıklarıyla örülüdür. Sevgi üzerine çıkan çatışma toplumsal gerçeklerin sonucudur. Örf-adetler, şeriat kanunları ve ferdi istekler çatışmaların temelini oluşturmaktadır. Mirza’nın Gülnar ile evlenmek istemesi; Yarmat’ın kızının rızası olmadan zengin bir damadın sağlayacağı faydaları düşünerek bu olaya sıcak bakması temel çatışmalardan birisidir. Mahallî yetkililerin ve din adamlarının da zenginlerin menfaatleri doğrultusunda kararlar vermeleri; Mirza’nın kızı, damadı ve oğullarının Gülnar’a karşı birleşmelerine ve evlilik olayını engelleyemeyeceklerini anladıkları zaman da gelini ortadan kaldırmak için planlar yapmalarına neden oluyor. Yolçı ile

Gülner sevgilerinden başka hiçbir şeye sahip değildirler. Yolcu, Gülner'ın söylendiğini duyduğu an romanda şöyle tasvir edilmektedir: "...bu tan garipliğini yine derinden hissetti. Güya bütün bahtsızların, tüm ezilenler ve tahkir edilenlerin güzel hayalleri, arzularına ulaşamayan yüreklerin acısı, göz nuruyla büyüttükleri sevgi güllerini koparamayan bütün garip, fakir yiğitlerin mukaddes gazabı onun göğsünde toplanmış gibiydi. Yolcu'nın yüreğini dehşetli bir düşünce sardı: "İnsafa, adalete, hakikate yabancı olan bu hayatı, zamanı, her şeyi ayakları altına almak, ezmek, yok etmek!"⁵

Oysa, Yolcu toprağını satıp şehre iş aramaya geldiği zaman tüccar dayısı Mirza'ya güvenmiştir. Dayısı ve mahalli yetkililer Yolcu'nın mevcut düzene isyan duygusuna kapılmasına sebep olmuştur. Gülner'ın üvey evlatları ve damatları tarafından zehirlenmesi bardağı taşıran son damla olmuş ve Yolcu'yı 1916 isyanlarının liderlerinden biri yapmıştır. "Bizim savaşımız azatlık savaşı, Ata! Biz bütün kurtları, kan emicileri, zalimleri ezip yok edeceğiz!" diyen Yolcu, bu isyanlar sırasında ölmüştür. "Lambanın ateşinde sakın, mağrur, güzel yatıyordu Yolcu. O, sanki ölmemiş; gözlerini açacak gibi, dudakları konuşmaya hazır..." diye Yolcu'nın ölümünü tasvir eden Aybek, romanında bu ölümü romanda, bir kahramanlık olarak şöyle değerlendirmektedir: "... kendisi için değil, halk için, vatan için, kan döktü. Bu kan; en kutlu, en mübarek, en saf kan. Çünkü Yolcu namusuyla, mertliğiyle öldü. O, zulmün karanlığını yok etti".

Roman kahramanlarından Ceditçi yönüyle en az Yolcu kadar değerli bir başka şahsiyet ise Abduşükür'dür. Abduşükür, halkı aydınlatmaya, toplumun maneviyatını yükseltmeye çalışan bir karakterdir. Yolcu'dan farklı olarak; "ne zaman ki güçler eşitlenir, ancak o durumda silahlı bir mücadeleden söz edilebilir" fikrini ileri sürmüş, açıktan isyanın önünü almaya çalışmıştır. Aybek, Abduşükür ile Özbek romanındaki ilk yenilikçi tipi yaratmıştır⁶. Yazar, romanın bir yerinde Abduşükür'ün ağzından Ceditçi düşüncelerini bütün cesaretiyle sergiler: "...Biz Türkistan Müslümanları gaflet içindeyiz. Eğer cehalete savaş açıp, bu bataklıktan kurtulmazsak, tüm Müslüman memleketleri ile ittifak yapmazsak yakın bir zamanda mukaddes topraklarımıza varıncaya kadar her yer Hıristiyanların eline geçecek..." Abduşükür ile aynı mecliste oturan bir grup Taşkentli zengin arasında, yukarıdaki minval üzere geçen münazaralar sonrasında söz yeni okul binaları yapma, gazete çıkarma ve dünyadan haberdar olma zaruretine gelir. Millî kimliğin tespiti, millî varlığın muhafaza edilmesindeki ihmaller, eğitim ve sanat alanındaki eksiklikler ve zenginlerin paralarını lüzumsuz işlerde harcamalarını eleştiren Abduşükür'e, mecliste oturan zenginlerden biri; "...Alimlerimizde de kusur çok... Bi'dat ve hurafeleri yok etmek yerine onların devamı için çaba gösterdiler. İlimle uğraşmak yerine ulemamız parlak çapanlar içinde, düğün dernek dolaşmaktan zevk alıyorlar. Biz zenginler düğünlere harcayacağımız paraları ticaret, sanat ve

⁵ Aybek, Musa Taşmuhammed oğlu. **Kutlug Kan**, Öz.SSR Medeniyet Ministirliğinin Basmahanesi, Taşkent, 1940, s. 210.

⁶ Romanda Abduşükür'ün ağzından dile getirilen fikirler Özbek edebiyatının önde gelen ceditçilerinden Abdurrauf Fitrat'a aittir. Yazarın, Fitrat mektebinin bir takipçisi olduğu aşikardır.

tiyatro gibi işlere yatırırken; ulemalarımızın gazete okuyan, sanatla, tiyatroyla uğraşanları “kafir” ilan etmeleri cehaletin daniskası.... “Tiyatro meselesinde bir başka Taşkentli eşrafla⁷ Abdüşükür arasında geçen aşağıdaki diyalogda oldukça manidardır.

- Tiyatro dediğiniz nedir? At oyunu mu?

- At oyunundan çok farklı bir şey. Bir kez seyretseniz; onun, herkes için bir okul vazifesi gördüğünü anlarsınız.

(Araya bir pamuk tüccarı girer)

- Ben tiyatroya gittim. Siz ona okul diyorsunuz. Nasıl bir okul bu, anlamadım. Hocası, öğrencisi nerede? Benim gördüğüm oyunda cahil bir çocuğun akıbeti anlatılmaktaydı, o kadar!⁸

Aybek otuzlu yıllarda tarihî konularda pek çok şiir, destan ve ilmî eser ortaya koymuştur. “Kutluğ Kan”daki fikir çatışmalarını bir tarafa bırakırsak, eserlerinin çoğunda 10. yıllardaki Türkistan halkının başına gelen faciaların tümünü görmek mümkündür. İçinde bulunulan döneme karşı bir mesafe kazanmak veya söylemek istediklerini tarihî bir dekor içinde dile getirmek amacını taşıyan tarih romancılığına o dönemlerde belli bir eğilimin olduğundan söz edilebilir. Aybek’te de bunu görmek mümkün. O, yakın tarihle yetinmeyip XV. yüzyıla göndermeler yaparak devletin güvenliği ve bekası için birlik olmanın ne derece önemli olduğunu “Nevai” adlı romanında vurgulamıştır. Ayrıca güçlü şahsiyetlerin milletin kaderini belirlemede önemli roller üstlendiğini belirtmektedir. Romanlarında sosyalist fikirleri ve partinin isteklerini de göz önünde bulunduran Aybek, şark kültürü derken aslında Türk kültürünü kastetmiştir. Onun şartların elverdiği ölçüde millî değerleri savunmaya çalıştığını; 1934 yılında yazılan, 1936 yılında neşredilen ve 1937 yılında yasaklanan “Keçe ve Kündüz” romanı ve yazarına karşı yürütülen kampanya karşısında takındığı tavırdan anlayabiliriz. 1927 yılında “Kızıl Özbekistan” gazetesine yazdığı “Çolpan. Şairi Nasıl Değerlendirmek Lazım” adlı makalesinde; “Çolpan bizim günümüzdeki edebî ihtiyaçlarımıza cevap veremez diyerek ondan vazgeçecek miyiz? Bence böyle davranmak hatalı. Bu gün Rus dostlarımıza bakarsak, onların Puşkin’i ne kadar çok sevdiklerini görürüz. Puşkin’i Rus gençleri, işçisi, particisi, alimi hepsi sevip, okuyor. Puşkin inkılaptan sonra da Puşkin olarak kaldı... Halihazırda Rus gençleri ona çok fazla değer vermekteler. Onu okuyup, eserlerinin güzelliğiyle meftun olmaktadır... Biz de Çolpan’dan vazgeçmemeliyiz. Çolpan yeni edebiyatımıza pek çok yenilikler kazandırdı. Bu günkü gençler onun sade dili, güzel üslubu ve şiir tekniğini çok seviyorlar. Ondandır çok şeyler

⁷ Buradaki sohbet konusu, ortaya atılan fikirler doğrultusunda romanda sözü edilen Taşkentli tüccarlarla Özbek Ceditçiliğinin kurucularından Münevver Kari ve Abdulla Avlani kastedilmiş olabilir. Onların yeni okullar, yeni eğitim sistemi, tiyatro vb. alanlardaki fikirleri devrin bazı ulemaları tarafından şiddetle tenkit edilmiş, ceditçilerin kafir olduğu, onlara katılanların, yardım edenlerin nikahları düştüğü halka camilerde vaaz edilmiştir.

⁸ Burada gönderme yapılan eser; Özbek Cedit Edebiyatının kurucularından biri olan Mahmut Hoca Behbudi’nin “Pederkuş” adlı dramasıdır. Aybek, Musa Taşmuhammed oğlu. **age**. s. 78.

öğreniyorlar. Çolpan'ın mefkuresi değil, edebî yönünü incelemek lazım"⁹ diyerek, Özbek edebiyatının önde gelen milliyetçi şair ve yazarlarından biri olan Çolpan'ı savunmaktadır.

Çolpan'ın, Sovyetler döneminde gizli gizli okunan "Kece" adlı romanı bağımsızlık sonrasında yeniden neşredilmiş ve kitapseverlerin dikkatine sunulmuştur. Romanın "Kündüz" adlı ikinci kitabının akıbeti ise halen bilinmemektedir.

...
*Muhabbet asmanida gözel Çolpan edim dostlar,
Kuyashning nuriga takat kilmay yerge batdim-gu.*

Mısralarıyla başlayan romanda, Çarlık sömürgesi altındaki Türkistan'ın zulüm, cehalet ve adaletsizlik pençesi altında mahvoluşu anlatılmaktadır. Çolpan, Türkistan'daki fikir akımlarını ve çatışmaları derinlemesine tasvir etmiştir. Kahramanların karakterlerini çizerken, onların iyi yönleriyle birlikte, zayıflıklarını da ihmal etmemiştir. Zebi, Ekber Binbaşı, Miryakup tipleriyle yazar, sosyal hayat hakkındaki kanaat ve düşüncelerini dile getirmiştir. Zebi, romanın başından sonuna kadar okuyucunun dikkatini çekmeyi başarmıştır. "Zebi'nin kış boyu paslanan, kararan gönlü, baharın ilk işaretleriyle açılmaya başladı. Şimdi lüks bir arabanın üstünde neresi olursa olsun, tarlalara, dağlara, kırlara çıkıp gezmek istiyordu."¹⁰ satırlarından başlayarak Zebi, bahar sevinci, güzelliği ve tazeliğiyle anlatılmaktadır. Arkadaşlarına, bahara, hayata karşı büyük bir muhabbetle bağlı bu küçük Özbek kızı, bütün hemcinsleri gibi dört duvar içinde büyümüş, hayattan bihaber, saf, iffetli ve inançlı bir kurbandır. Annesi Kurbanbibi ve babası Rezzak Sufi romanda silik tipler olarak yer almaktadır. Kurbanbibi, biricik kızını çok sevmekte ve mutlu olmasını yürekten istemektedir. O, "evlilik" ve "hayat" konusunda hiçbir söz hakkına sahip olmadığı gibi, bütün emeklerine karşılık, kocasının nazarında "Fitne"den başka bir şey değildir. Zebi, hayatta her şeyden çok babasından korkmaktadır: "şimşek düşmüş ağaç gibi olduğu yerde kaskatı kesen",¹¹ küçücük meseleler için ona ve karısına olmadık hakaretler yağdıran, evle ilgili tüm sorumlulukları hanımlara yüklemiş, Eşan babanın peşinden ve sözünden ayrılmayan bir tiptir. O, üç hatunlu Ekberali gibi ahlaksız bir adamın karısı olmanın kızına, cehennem hayatından farksız bir yaşam getireceğini bilmeyecek kadar saf ve Eşan Babasının isteklerinden dışarıya çıkamayacak kadar da güçsüz biridir. Rezzak Sufi'nin gözü, kızının binbaşının katili olarak suçlanıp Sibiryaya sürgüne gönderilme kararından sonra açılır.

Romanda olayların gidişatını belirleyen tiplerden biri Miryakup'tur. XX. yy. başında ortaya çıkmaya başlayan kapitalizmin yarattığı iş adamı taifesinden olan Miryakup, oldukça karmaşık bir karakterdir. Okula gitmemiş, gazetelerden, dolayısıyla dünyadan habersizdir. Ama inanılmaz zekası ve çat pat Rusçasıyla ticarete olağanüstü başarı sağlamıştır. Ona köylüler "düzenbaz" ünvanını

⁹ Rözimuhammed, Bahram. **Çolpan-Tang Yulduzi Demak**, Okituvçi, Taşkent, 1997, s. 23.

¹⁰ Çolpan, Abdulhamid Süleyman oğlu. **Keça ve Kündüz**, Şark, Taşkent, 1995, s. 7.

¹¹ Çolpan, Abdulhamid Süleyman oğlu. **age.** s. 11.

vermişlerdir.¹² Herkes bilir ki Miryakup'un el attığı her iş, mutlaka sonuçlanır. Nereden para bulacağını bilir; haram helal demeden parasına para katma uzmanıdır. Romanın bir yerinde Miryakup'un düzenbazlığı şu sözlerle dile getirilmektedir. "Tarlalardan çıkan ürünün ne kadarı kendi ambarına, ne kadarı Miryakup'un kine döküldüğünü binbaşı hiçbir zaman anlayamadı".¹³

Miryakup; bir yandan namaz kılan, şeriat kurallarının bir kısmına riayet eden, çoluk çocuğuyla ilgilenen, tek eşli bir adam görüntüsü çizirken diğer yandan, velinimet Ekberali'nin ikinci karısı, Naib Töre'nin Rus eşi ve fahişelerle birlikte olmaktan kaçınmayan, içkiye, eğlenceye düşkün kimliğiyle tezat oluşturmaktadır. Romanın önemli bir bölümü Miryakup ile fahişe Mariya arasındaki sevgi üzerinedir. Çolpan, romanda monolog yöntemiyle Miryakup'un vicdan muhasebesini tasvir ederken Türkistan'ın o dönemde içine düştüğü içler acısı durumu da yansıtmıştır. Çolpan, Şerafüddin'in ağzından; ilim ve kültür alanında yapılacak çalışmalarla ve gelişmiş ülkelerin yolundan gidilerek Türkistan'ın kurtulabileceğini vurgulamıştır. Türkistan'ın gelişim programını vermeye çalışan Çolpan, "Keçe ve Kündüz"de çocuk terbiyesi ve eğitimi ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir: "İlk terbiye Rus okullarında verilmemelidir. Çocuklarımızı önce millî okullara göndermeliyiz. Kendi milletinin dilini, değerlerini öğrendikten sonra Rus okullarına göndererek fen bilimleri alanında yetiştirmemiz gerekir. Sonra Almanya, Fransa, İngiltere hatta dünyanın öbür ucundaki Amerika'ya gönderip yüksek tahsil yaptırmalıyız".¹⁴ diyerek, ilerlemek için bilimin şart olduğunu ve bilim öğrenmek için de Türkistan'daki okulların yeterli olmadığını, Avrupa memleketlerine gitmenin zaruretiyle dile getirmektedir.

Miryakup Ceditçiliğin gerçek mahiyetini öğrendikten sonra, yıllardır Rusların ve Türkistanlı din adamları ile devlet yetkililerinden bazılarının Ceditçiliği kötülerine bir anlam veremez ve: "...eğer Ceditçilik buysa, niçin ben de Ceditçi olmayayım, binbaşı ceditçi olmasın, herkes ceditçi olmasın? Yalnız, Naip Töre zenginlerin topraklarını, fabrika sahiplerinin fabrikalarını aldıkları hakkında konuşmuştu, onlar da Ceditlere benzeyen yeni bir grup imiş..."¹⁵ şeklindeki şüphelerini Şerafüddin'e açtığı zaman aldığımız cevap bu romanın neden yasaklandığını açıkça ortaya koymaktadır: "-Siz sosyalistlerden bahsediyorsunuz – dedi. - Bizim içimizde sosyalistler yok. Biz sosyalistlerden çok uzağız."¹⁶ Bundan sonra yazar; Türkçülüğün atası İsmail Gaspıralı, onun gazetesi "Tercüman", "Dilde, Fikirde, İşde Birlik!" ilkesi, Cedit mektepleri, Ayaz İshaki ve gazetesi "Söz" hakkında bilgiler vermektedir. "Siz,biz sağılacak ineğiz, bizim tatlı sütümüz var, Ruslar ve başka ecnebiler bizim sütümüzü emiyorlar. Yalnız bizi değil. Bakınız; Hindistan, Şarkî Türkistan, Tunus, Cezayir, Magribistan, yani Marekeş... Mısır da İngilizlerin eline geçti, mahvoldu. Şimdi yavaş yavaş

¹² Çolpan, Abdulhamid Süleyman oğlu. **age.** s. 60.

¹³ Çolpan, Abdulhamid Süleyman oğlu. **age.** s. 60.

¹⁴ Çolpan, Abdulhamid Süleyman oğlu. **age.** s. 189.

¹⁵ Çolpan, Abdulhamid Süleyman oğlu. **age.** s. 184.

¹⁶ Çolpan, Abdulhamid Süleyman oğlu. **age.** s. 186.

Türkiye'yi bölüyorlar. Bütün İslâm alemi, Müslüman ülkeler tek tek ecnebilerin eline geçmekte. Bakınız İran'ı bir taraftan, bizim İvanlar, diğer taraftan, "Hileci Almanlar" nüfusları altına aldılar."¹⁷ diyerek tüm Türk ve İslâm aleminin geleceği için kaygılandığını görüyoruz. Çolpan, Maksim Gorki'den bir alıntı yaparak tarihi, yani geçmişi bilmenin önemini vurgulamak istemiştir. "Ma'rifet karşılaştırmalar sonucunda ortaya çıkar. Bizim gençlerse gördükleri, öğrendikleri şeyleri hiçbir şeyle mukayese etmiyorlar. Onlar geçmişimizi bilmiyorlar ve bu nedenle şu anda yaşananları tam olarak idrak edemiyorlar"¹⁸.

Yalnız menfaatini düşünen tipleri de romanında aksettiren yazar, bu tiplerin akıbetini felaketle sonuçlandırarak okuyucuya; idealsiz ve bilgiden uzak yaşayanların maskara olacağı mesajını vermektedir. Romanda bu tiplerden biri olan Ekberali Binbaşı şöyle tasvir ediliyor. "...Belinde gümüş saplı kılıç, üstünde altın işlemeli çapanı olmasa, hiç kimse onun devlet erbabı olduğunu anlamazdı. Günlük kıyafetleri içinde görenler, ya sıradan bir köylü ağası, ya Yettisuv ile alakası olan bir koyun taciri, ya da yaylacılarla işi olan deveci diye düşünürdü..." Fizikî portresi bu kadar çirkin çizilen binbaşının ahlakî yapısı da görüntüsünden aşağı kalmaz. Para canlısı, alkolik, kadın düşkünü, dinden imandan uzak, cahil ama Çar hükümeti yetkililerinin gözdesi! Usulsüz işlerine ve yer yer köylülerin baş kaldırmasına rağmen yerini muhafaza etmesinin tek nedeni; Rusların, Sartlar vasıtasıyla sömürgeci siyasetlerini sürdürmek istemeleridir. Ekberali Binbaşının dirisi beş para etmez iken ölüsünden nasıl faydalandığı da önemli bir noktadır. Ruslardan oluşan mahkemede Zebi'nin suçlu olduğuna dair ellerinde hiçbir delil yokken, hakim, savcı ve avukat olayı farklı açılardan değerlendirmektedir. O dönemlerde Türkistan'daki durumun vehameti romanda Rus hakimnin ağzından dökülen şu sözlerle ortaya konmaktadır: "...öldürülen adam Rusya'ya ve Çar'a sadakatiyle tanınan biriydi. O, "Genç Sartlar" taraftarlarına, özellikle, onların düşmanımız olan Türkiye ile fikir birliği yapmalarına karşı idi. Biz bu "saf" ve "günahsız" sart kadınının bu gruplarla bağlantısı olmadığından nasıl emin olabiliriz..." şeklinde başlayan komplo teorilerinin ardından; "Çarın adamlarına kim el kaldırmak istese, sonu işte böyle olur" mesajını vermek için Zebi, yedi yıl sürgüne mahkum edilir.¹⁹ "Keçe ve Kündüz" millîliği, konusunun hayatîliği, kahramanlarının tabiliği ve derinliği ile Özbek millî realist romancılığının mihenk taşlarından biridir. Bu roman bir taraftan XIX. yy. sonlarındaki Türkistan hayatından bahsederken, diğer yandan devrin estetik taleplerine cevap verir niteliktedir.

¹⁷ Çolpan, Abdulhamid Süleyman oğlu. **age**. s. 188.

¹⁸ Çolpan, Abdulhamid Süleyman oğlu. **age**. s. 198.

¹⁹ Çolpan, Abdulhamid Süleyman oğlu. **age**. s. 272.

SONUÇ

Abdulla Kadiri, Aybek ve Çolpan; Çarlık Rusyası sömürgesi, kısa süreli de olsa bağımsız cumhuriyetlerin kuruluşu ve sosyalizm döneminin siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutlarını, aşk ve evlilik romanı unsurlarıyla bir arada yansıtmışlardır. Ele alınan romanlarda konu, düşünüş, üslup ve dil açısından benzerliklerle birlikte, bakış açılarındaki farklılıklar da dikkat çekicidir.

“Ötken Künler” ile “Kece ve Kündüz” arasındaki ortak yönler romanların ismiyle başlamaktadır. Her ikisi de zamanla alakalıdır. Yakın geçmişi konu alan bu eserlerde, geçmişteki bilgisizliğin, geleneklerin ve iç çekişmelerin halkın hayatını ve Türkistan’ın geleceğini nasıl olumsuz yönde etkilediği anlatılmaktadır. Romanlardaki kadın motifi, Özbek kadını tanımak ve anlamakta önemli rol oynamaktadır. Kümüş, Rana, Aftap Ayım, Özbek Ayım, Nigar Hanım; Zebi, Kurbanbibi, Gülnar, Gülsüm gibi. Bunlardan bir kısmı şark terbiyesi almış, aynı zamanda Özbek millî âdâp-ahlak kaidelerini kendinde birleştirmiş, güzel ve sosyal hayatta aktif kadınlardır. Mesela, zekasıyla kocası Atabek’i idamdan kurtaran Kümüş; akli, terbiyesi, güzelliği ve namusu ile dikkat çekerken; Kümüş’ün annesi Aftap Ayım olgunluğuyla göze çarpmaktadır. Rana, eski şark edebiyatı, tarihi ve medeniyetine ait bilgileri öğrenmiş ve çevresinde olup bitenleri kavrayabilecek bir zekaya sahiptir. Sorunlar karşısında bazen Enver ile aynı noktada, bazen de ondan daha faal ve doğru fikirler üretebilen, cesur bir kız; diğer yandan okumamış, sosyal hayatın tamamen dışında kalmış Zebi, Gülnar, Kurban bibi, Gülsüm ise kadere boyun eğmiş kadınlardır ve onları bekleyen ölüm ya da sürgündür!

Abdulla Kadiri, Kümüş karakteri ile olayları aydınlatsa; Çolpan bu işi Zebi aracılığıyla yapmaktadır. Kümüş Atabek’i sever, evlenir ama kuması tarafından zehirlenmekten kurtulamaz. Zebi, arabacıya aşık olur; ama başkasıyla evlenmek zorunda kalır. Kuması tarafından zehirlenmek istenir; zehirli çorbayı ondan önce kocası içince ölmekten kurtulur; ama kocasının zehirlenmesinden sorumlu tutularak ölümden beter Sibiryaya sürgününe gönderilir. Gülnar; Yolçı’yi sever, başka biriyle evlendirilir, onu da üvey evlatları öldürür.

“Kutlug Kan” ve “Kece ve Kündüz” romanlarında yer alan Ceditçi Abdüşükür ve Şerafüddin Hodjaev ile yazarlar millî duygularını yansıtmaya çalışmışlardır. “Ötken Künler” de doğrudan Ceditçi bir karakter olmasa da Atabek’in fikirleri, en büyük düşman olarak Rusların gösterilmesi ve romanda Atabek’in, Ruslarla yapılan bir savaşta öldürüldüğü dile getirilmesi Kadiri’deki millî ve yenilikçi duyguların bir yansımasıdır. Şahıs kadrosunda yer alan insanları sembol olarak düşündüğümüzde, XIX.yy. Özbek insanının içine düştüğü psikolojiyi görebiliriz.

“Ötken Künler” de Türkistan’ın tarihiyle ilgili realist tablolar tasvir edilmekle birlikte, roman bir aşk eksenini etrafında geliştirilmiş; “Kece ve Kündüz” ve “Kutlug Kan” ise daha realist tablolar hakim olmuştur. Kadiri, Çolpan, Aybek ve diğerleri özgürlük yolunda, millî egemenlik yolunda büyük ümitlere kapılmışlar, geleceğin Özbek halkı için parlak olacağını düşünmüşlerdir. Onun içinde tüm güçleri ile mücadele etmiş ve eserler vermişlerdir. Bazıları kısa sürede aldatıldıklarını anlayıp, sosyalizm yerine millî inançlarına sadık kalarak eserler

vermeyi tercih etmiş ve öldürülmüş, bazıları ise bunun farkına varamadan ölmüş, kimileri ise varolmanın dayanılmaz çelişkilerini yaşamışlardır. Her kim olurlarsa olsunlar, nihayetinde Özbek romanı, hayatı ve kültürünü dünyaya tanıtmakta az ya da çok rol oynayan ve şu andaki millî edebiyatın oluşumuna zemin hazırlayan sanatçıların her biri Özbek Edebiyatının abidelerindedir.

KAYNAKLAR:

1. Aliev, Ahmed. **Ma'neviyat, Kadriyat ve Bediyat**. Taşkent: Akademiya, 2000.
2. Aybek, Musa Taşmuhammedoğlu. **Edebiyatta Tarihilik, Zamanevilik**. Taşkent: Drujba Naradov, 1966.
3. Aybek, Musa Taşmuhammedoğlu. **Kutlug Kan**. Taşkent: Öz.SSR. Medeniyet Ministirliğinin Basmahanesi, 1940.
4. Azimzade. "Ötken Künlerimiz", **Yaş Türkistan**, Nu.18, Paris, 1931.
5. Çolpan, Abdulhamid Süleymanoğlu. **Kece ve Kündüz**. Taşkent: Şark, 1995.
6. Kadiri, Abdulla. **Ötgen Künler**. Taşkent: Gafur Gulam Namıdagi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 1994.
7. Kasimov, Begali. **İzley-İzley Tapganım...** Taşkent: Gafur Gulam Namıdagi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 1983.
8. Kazımoğlu, Samir. **Türk Toplulukları Edebiyatı-I**. Ankara: Ecdad, 1994.
9. Maksudi, Yunus. "Kadiri, Çolpan ve Başkalar". **Şark Yulduzi**, No: 8, Taşkent, 1992.
10. Mirvaliev, Sabir. **Özbek Edibleri**. Taşkent: Yazuvçi, 1969.
11. Rözimuhammed, Bahram. **Çolpan-Tang Yulduzi Demak**. Taşkent: Okituvçi, 1997.
12. Şerafidinov, Azad. **Manevî Kemalat Yollarida**. Taşkent: Maneviyat, 1991.
13. Karimov, G. **Özbek Edebiyatı Tarihi**. Taşkent: Öz.SSR. Medeniyet Mininstirliğinin Basmahanesi, 1987